

УДК [355.244.1:050+355.088:070.422]“1943/1945”

В. Л. ТРЕТЯК*

ОСОБЛИВОСТІ ВИДАННЯ ЧАСОПИСІВ 1-ГО УКРАЇНСЬКОГО ФРОНТУ (1943–1945 рр.)

Досліджено історію періодики 1-го Українського фронту та особливостей її існування. Установлено редакторський портфель газет. Подано біографічні дані кореспондентів.

Ключові слова: газета; часопис; періодика; тираж; військкор; пропаганда; 1-й Український фронт; “За честь Батьківщини”.

У СРСР державна пропаганда сягнула одного з найвищих щаблів розвитку, а її пік припав на часи Другої світової війни. Основним і найбільш дієвим видом упровадження радянської ідеології та державного політичного курсу в життя країни в першій половині ХХ ст. стало друковане слово. У роки війни провідне місце в радянській періодиці посіла фронтова преса, інформаційна палітра якої через тісний взаємозв’язок із військовослужбовцями (матеріал буквально здобувався на полі бою) у подальшому стала цінним джерелом для військових істориків і постійно перебувала в полі їхнього зору від моменту введення армійської преси в ранг державної політики, тобто з другої половини 20-х рр. ХХ ст. Проте в радянські часи в руслі історико-партійної пропаганди ці питання трактувалися в тенденційному ключі, що перешкоджало об’єктивній реконструкції історичної дійсності.

Фундаментальними у сфері студіювання військових періодичних друкованих видань стали дослідження радянського науковця С. Жукова, українського дослідника С. Сегеди, російського вченого М. Рум’янцева та інших¹.

Утім, останнім часом значно зменшилась зацікавленість істориків чинниками, що визначали морально-психологічний стан радянських військ. Насправді роль друкованого слова в роки війни, а тим більше в діючій армії, де джерел інформації було вкрай мало, переоцінити складно.

Мета цієї праці – дослідити видання періодики 1-го Українського фронту, одного з найбільших військово-стратегічних об’єднань періоду Другої світової, який брав участь у наймасштабніших операціях наступального етапу війни.

---

* *Третяк Володимир Леонідович* – старший науковий співробітник Меморіального комплексу “Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років”.

Слід зазначити, що майже повна добірка щоденної газети 1-го Українського фронту “За честь Батьківщини” українською та російською мовами за 1943–1945 рр. зберігається в Державній науковій архівній бібліотеці м. Києва та фондозбірні Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. Кілька номерів зазначеного видання міститься в колекції Меморіального комплексу “Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років”. Незначна кількість номерів центрального фронтового часопису в Меморіалі цілком компенсується вагомою колекцією періодики військових формувань, що входили до складу 1-го Українського фронту.

Становлення періодики 1-го Українського фронту відбувалося в загальному руслі системи радянської військової преси, сформованої в передвоєнні роки та у воєнний час.

Напередодні війни програмою діяльності військової преси слугували рішення ЦК ВКП (б) та радянського уряду, постанови ДКО, директиви Головного політуправління РСЧА та Головного політуправління ВМФ, у яких формулювалися головні завдання ідеологічної та політико-виховної роботи в Збройних силах, у тому числі й завдання друкованих органів. За виконанням цих завдань стежили ЦК ВКП (б) та політоргани армії і ВМФ². З початком Великої Вітчизняної відбулася кардинальна перебудова структури воєнної преси, адже вся ця система мала працювати не тільки на піднесення бойового духу воїнів, а насамперед на ідеологічну обробку в комуністичному дусі багатонаціонального складу Червоної армії, протистояння інформації антирадянських видань. Партійні постанови вказували на те, що з початком війни “вся робота редакцій газет має бути підкорена інтересам фронту й задачам розгрому німецько-фашистських загарбників”³.

Серед базових засад, що визначали завдання друкованого слова у період Другої світової війни, були директиви Головного управління політичної пропаганди РСЧА від 23 липня 1941 р. “Щодо змісту фронтового, армійського та дивізійного друку” та “Щодо роботи армійського, окружного та дивізійного друку у зв’язку із призовом до армії”, а також директива Головного управління ВМФ від 22 липня 1941 р. “Щодо організації партійно-політичної роботи на флоті в умовах війни”. Ці директиви передбачали адаптацію армійської преси до специфічних умов війни⁴.

9 серпня 1941 р. ЦК ВКП(б) ухвалює постанову “Щодо роботи на фронті спеціальних кореспондентів”, у якій йшлося про те, що задля повного і всебічного інформування про події на фронті газетам “Правда”, “Известия”, “Красная Звезда”, “Красный флот”, “Комсомольская правда”, “Сталинский сокол”, а також Радінформбюро, ТАРС та Все-союзному радіокомітету надавалося право мати своїх постійних кореспондентів на фронті. Політорганам Червоної армії була дана вказівка

“щодо всебічного сприяння з їхнього боку праці воєнних кореспондентів”⁵.

3 березня 1942 р. Управління пропаганди й агітації ЦК ВКП(б) та Головне політичне управління Червоної армії затвердили положення “Щодо роботи військових кореспондентів на фронті”, у якому зазначалося, що всі постійні військові кореспонденти зараховуються до особового складу Червоної армії (ВМФ), й саме на їхні плечі лягає забезпечення друкованих засобів і радіомовлення інформацією з фронту. Головне завдання майстрів слова полягало в тому, аби показати людей фронту – бійців і командирів Червоної армії (ВМФ), які добре володіють технікою й тактикою бою, зобразити їхню ініціативу, кмітливість, хитрощі в боротьбі з ворогом, ненависть до ворога, дисципліну у виконанні наказів. Крім того, на кореспондентів Радінформбюро покладалося щоденне інформування про стан подій на фронті й висвітлення дій частин на вирішальних напрямках і ділянках фронту. Це положення зобов’язувало політоргани, комісарів частин і з’єднань, а також командирів РСЧА (ВМФ) надавати інформацію, ознайомлювати з документами, цікавими для преси та радіо, допомагати у виборі частини або з’єднання для виїзду, у підборі людей, яких можна долучити до роботи в газетах, сприяти в пересуванні фронтовою смугою військових кореспондентів та їхньому зв’язку зі своїми організаціями, при цьому заборонялося розголошувати місце дислокації частини та подальші плани командування⁶.

У Постанові ЦК ВКП(б) від 24 травня 1943 р. “Про покращення роботи червоноармійських газет” йшлося про те, аби “... зробити газети більш масовими, зміцнити їхні зв’язки з бійцями..., систематично перевіряти своєчасність випуску газет і доставку їх у той же день у підрозділи”⁷. У редакційній статті “На кого должна быть рассчитана фронтовая газета” головного органу народного комісаріату оборони СРСР “Красная Звезда”, матеріали і рекомендації якої служили основою для усіх інших військових видань, зазначалося, що армійська газета має бути орієнтована передусім на бійців, а також на молодших командирів і командирів взводів та рот⁸.

На виконання цього завдання спрямовувалося щоденна робота співробітників фронтових газет, проте збільшення тиражу військових видань вимагало й збільшення паперу. Тому Головне політичне управління РСЧА зменшило установлений на початку війни тираж армійських газет із 15 тис. до 10–8 тис., а замість щоденного випуску газети стали виходити 26 разів на місяць. Дивізійні періодичні видання, переважно стрілецькі, видавалися 13 разів на місяць, гвардійські – 15 разів на тиждень⁹.

На початок 1944 р. у СРСР остаточно сформувалися й закріпилися такі типи газет: газети стрілецьких, повітряних і танкових дивізій (ди-

візійні); окремих механізованих і кавалерійських корпусів (корпусні), гвардійських, загальновійськових, повітряних та танкових армій (армійські), фронтів (фронтіві).

Тираж радянського військового друку доповняли полкові та ротні газети, що видавалися буквально на передовій по гарячих слідах і мали найбільш тісний зв'язок із військовослужбовцями. Також великим накладом видавалися часописи окремих, тилкових, тимчасових частин, військових складів тощо.

Серед документів, які швидкими темпами сприяли становленню фронтової преси, були також директиви, сформульовані в листі “Щодо роботи районних газет”, направленому на початку 1942 р. Управлінням пропаганди та агітації ЦК ВКП(б) редакціям газет, де визначалися завдання преси: “виховувати ... полум'яну ненависть до німецько-фашистських мерзотників, які зазіхають на життя і свободу нашої Батьківщини, надихати наш народ на велику, вітчизняну, визвольну війну, мобілізувати трудящих на виконання конкретних завдань... Газети повинні постійно пояснювати, що попереду ще багато труднощів і задля повної перемоги над фашистською Німеччиною, задля очищення усїєї радянської землі від німецько-фашистських загарбників потрібно подвоїти енергію у справі допомоги фронту¹⁰; а також директива “Про організацію партійно-політичної роботи в умовах війни” тощо.

Загальне керівництво партійно-політичною роботою серед особового складу Збройних сил СРСР, комплектацію редакцій та підготовку основного кістяка воєнної преси – журналістів та кореспондентів упродовж усїєї війни здійснювало Головне політичне управління РСЧА, створене в 1929 р. як самостійний відділ при ЦК ВКП(б). Безпосереднє видання воєнної періодики конкретних військових формувань покладалося на відповідні політвідділи.

Здебільшого газети обслуговували частини та з'єднання впродовж усього періоду війни, тому основним друкованим органом 1-го Українського фронту стала фронтова щоденна газета Воронежського фронту “За честь Батьківщини”, яка почала виходити в червні 1943 р. Як часопис 1-го Українського фронту виходила з 20 жовтня 1943 р., коли згідно з наказом Ставки Верховного Головнокомандування № 30227 від 16 жовтня 1943 р. відбулося перейменування фронту з Воронежського, до 10 липня 1945 р., коли фронт було розформовано, а газета й далі випускалася як видання управління Центральної групи військ Збройних сил СРСР. Часопис вирізнявся високою літературною естетикою, адже дописувачами цього видання були такі знані майстри художнього слова, як: В. Г. Большак, С. О. Голованівський, А. С. Малишко, А. П. М'ястківський, М. З. Романченко, С. Д. Скляренко, В. М. Сосюра, М. П. Стельмах, А. І. Шмигельський, О. І. Кисельов та Й. М. Кисельов. Останній був начальником фронтового відділу газети. Практично в кож-

ному номері часопису друкувалися статті члена Спілки письменників України, фронтового кореспондента щоденної газети 18-ї армії “Знамя Родины”, а з червня 1943 р. – “За честь Батьківщини”, Л. Д. Дмитерка. Учасник визволення Лівобережної України, форсування Дніпра, визволення Києва. У складі 1-го Українського фронту Любомир Дмитерко визволяв Правобережну Україну. Він постійно виїздив на фронт. Разом із діючими частинами пройшов територією Польщі, Чехословаччини, Німеччини, війну закінчив у Берліні. Його колегами по перу у часописі 18-ї армії були П. А. Байдебура, Д. К. Вишневський, Б. І. Котляров.

Загалом у роки війни дві третини тодішнього складу Спілки письменників України – понад 160 літераторів – були на фронті. Серед них такі відомі митці, як: М. П. Бажан, О. П. Довженко, О. Є. Корнійчук, Іван Ле, І. І. Нехода, М. Т. Рильський, Ю. К. Смолич, П. Г. Тичина, М. С. Шеремет, А. І. Шиян, Ю. Ю. Шовкопляс. 32 з них загинули ¹¹. Загалом у Радянському Союзі під час війни загинуло 275 майстрів пера (переважно кореспондентів). А участь у пропагандистській роботі брали близько 1 тис. літераторів ¹².

Редакція газети “За честь Батьківщини” розміщувалася за адресою: польова пошта № 48828-А. Виходила вона двома мовами – українською та російською. Відповідальним редактором був С. І. Жуков. За українське видання відповідав заступник редактора Т. Р. Одутько.

Майже кожен номер газети містив вірші О. Безименського, І. Френкеля, карикатури й шаржі В. Бріскіна, гуморески М. Хейфіца. Прикрашали сторінки цього видання світлини знаних фотокореспондентів О. Ігнатович, В. Юдіна, Є. Євзеріхіна, Я. Паволоцького та інших. Постійними кореспондентами фронтової газети 1-го Українського фронту працювали В. Білохлібов, О. Верхолетов, В. Гунін, В. Дальський, В. Єрмілов, Г. Книш, В. Кудрявцев, М. Логвиненко, Д. Мегелик, О. Мехалевич, С. Пахомов, О. Палажченко, М. Романченко, П. Сквернюков, В. Ходаков, О. Шаров та В. Швець ¹³. Усі вони були відзначені бойовими нагородами. Зокрема, згідно з наказом Воронезького фронту № 0180/н від 4 жовтня 1943 р. орденом Червоного Прапора нагороджено І. Френкеля; орденом Червоної Зірки – заступника відповідального редактора З. Грека, відповідального секретаря редакції С. Зеніна, начальника видавництва І. Корунова, заступника начальника партійного відділу Ю. Буряківського; заступника редактора газети, що виходила узбецькою мовою, Р. Абдурахманова; заступника редактора газети татарською мовою, Р. Ішмуратова; заступника редактора газети казахською мовою, С. Кулбабаєва; орденом Вітчизняної Війни I-го ступеня – Л. Дмитерка; орденом Вітчизняної Війни II-го ступеня – начальника відділу пропаганди та партійно-комсомольського життя В. Єрмілова, заступника редактора газети українською мовою, Т. Одудька; начальника відділу фронтового життя О. Рогожина; заступника началь-

ника відділу фронтового життя Ф. Орехіна – загалом 21 співробітника фронтового видання “За честь Батьківщини”¹⁴.

Вагомий внесок в інформаційне забезпечення 1-го Українського фронту зробив фронтовий кореспондент фронтовий кореспондент газети 18-ї армії 1-го Українського фронту “Знамя Родины” майор С. О. Борзенко, який під час Керченсько-Ельтигенської десантної операції для написання публікації про вступ радянських військ на територію Криму в складі першого десантного загону 318-ї стрілецької дивізії 1 листопада 1943 р. висадився в Керчі. Особисто брав участь у відбитті контратак ворога, кількість яких у перші дні доходила до 17–19, при цьому бездоганно виконував свої безпосередні завдання військового кореспондента – постійно передавав інформацію про стан десантників до редакції газети. За ці дії Указом Президії Верховної Ради СРСР від 17 листопада 1943 р. майору С.О. Борзенку було присвоєно звання Героя Радянського Союзу¹⁵. 3 грудня 1943 р. С.О. Борзенко – військовий кореспондент газети. Із серпня 1944 р. і до кінця війни С.О. Борзенко – спеціальний кореспондент газети “Правда” на 1-му Українському фронті. Усі статті Сергій Олександрович писав безпосередньо на полі бою. Усього в роки війни 18 фронтових кореспондентів були удостоєні звання Героя Радянського Союзу¹⁶.

Серед Героїв Радянського Союзу, позаштатних кореспондентів газети “За честь Батьківщини” були також генерал-майор М.П. Пухов, командувач 13-ї армії; командир гармати 167-го гвардійського легкоартилерійського полку, 3-ї гвардійської легкої артилерійської Бахмацької бригади, 1-ї гвардійської артилерійської Глухівської Червонопрапорної дивізії резерву Головного Командування 60-ї армії гвардії, старший сержант Б. Садиков та розвідник 326-ї окремої розвідувальної роти, 246-ї стрілецької дивізії, 65-ї армії старшина А. Калієв.

На початку заснування газети її російський тираж становив 40 тис. примірників, український – 12 тис. Тираж газет корелювався становищем на фронтах та кількістю військ, які входили до складу фронтів. Під час повномасштабного наступу Червоної армії на всіх ділянках радянсько-німецького фронту в 1944 р. 1-му Українському фронту щоденно доставляли 22 тис. примірників “Правды”, 19,5 тис. – “Красной Звезды”, 5,4 тис. – “Известий”, 3 тис. – “Комсомольской правды”. Крім того, щоденно виходили армійські та, як правило, через день дивізійні газети¹⁷. На перший квартал 1944 р. щоденний тираж армійських газет становив 64,5 тис. примірників, корпусних – 12 тис., дивізійних – 67 тис. Таким чином, разовий тираж газет на 1-му Українському фронті становив 250 290 примірників. Співвідношення кількості центральних газет, які отримували і видавали фронт, складало майже 1:3. Це давало змогу забезпечити роту та рівні їй підрозділи такою кількістю газет: центральна газета – 1 примірник; фронтова – 3–5; армійська – 5–6; ди-

візійна – 15–20¹⁸. З метою інформаційно-пропагандистського забезпечення військ політичне управління 1-го Українського фронту постійно передплачувало й розповсюджувало журнали Головного політичного управління РСЧА “Блокнот агітатора Красной Армии”, “Спутник агітатора”, “Красноармеец” тощо.

Проте в умовах стрімкого зростання кількості українців на Українських фронтах, і насамперед 1-му Українському, серед особового складу масового поширення набули україномовні газети ¹⁹. Зокрема, політвідділ 38-ї армії наприкінці серпня 1944 р. визначив таку максимально можливу кількість газет для одного зі стрілецьких полків: російськомовних “Правды” і “За честь Родины” по 70 та 200 примірників відповідно; україномовних – “Радянська Україна” і “За честь Батьківщини” – 39 та 1 059 примірників ²⁰.

Після вступу Червоної армії на українські землі на шпальтах газет була змінена й тактика ведення пропагандистської роботи серед особового складу – представників України. Це було зумовлено масовим приходом до військ чоловіків призовного віку, які до цього перебували на окупованих землях, а також специфікою визволення західних областей України та мобілізацією місцевого населення. За цих умов Головне політичне управління РСЧА видало спеціальну директиву від 22 березня 1944 р. “Про виховну роботу із призваними з визволених районів західних областей УРСР”, яка вимагала розглядати цю роботу “як найважливіше завдання, що має першочергове значення”. Серед заходів, скерованих на реалізацію директиви, була активізація роботи військової преси, більш ефективно поєднання усної пропаганди із друкованою ²¹.

Особливо гостро постало питання пропагандистського протистояння із представниками українського націоналістичного підпілля, яке мало досить значний вплив на цих територіях, та українськими збройними формуваннями у складі Вермахту. 17 липня 1944 р. під час Львівсько-Сандомирської наступальної операції в бою під Бродами українці вперше масово в ході війни вступили у протистояння зі своїми земляками, коли німецьке командування кинуло у бій проти військ 1-го Українського фронту дивізію СС “Галичина”, яка складалася з 10 тис. українських стрільців-добровольців. 27 вересня 1944 р. ЦК ВКП(б) прийняв постанову “Про недоліки в політичній роботі серед населення західних областей УРСР”, у якій зобов’язав партійні організації західних областей підвищити роль газет у політичному вихованні населення “у боротьбі проти українського буржуазного націоналізму”. 7 жовтня 1944 р. ЦК КП(б)У прийняв постанову “Про заходи щодо виконання постанови ЦК ВКП(б) від 27 вересня 1944 р.”, а листопадовий пленум ЦК КП(б)У у 1944 р. розглянув питання “Про хід виконання постанови ЦК ВКП(б) від 27 вересня 1944 р.”. Зокрема, на пленумі зазначалося, що головним недоліком у діяльності військової преси є те, що газети

“ще не стали центром масово-політичної роботи й бойовою зброєю в боротьбі за викриття українсько-німецьких націоналістів, як найлютіших ворогів нашого народу”²².

У ході визволення Західної України пропагандистський тиск з обох сторін набув неймовірного посилення. Радянські газетярі зі шпальт військових та партійних видань закликали виловлювати й знищувати очільників українських націоналістів, які продалися Гітлеру й зрадили український народ. Відділ пропаганди та агітації ЦК КП(б)У в Києві масово розповсюджував листівки під назвою “До населення Галичини”, у яких йшлося про те, що “перед своєю неминучою загибеллю ворог, шукаючи порятунку, прагне розладнати єдиний фронт слов’янських країн, нацьковує українців Заходу на українців Сходу, українців на росіян і поляків... Гітлерівці прагнуть протиставити Галичину решті українських земель... Гітлерівці та їхні наймити – українсько-німецькі націоналісти – обіцяють зробити з Галичини якусь примарну “Самостійну Україну”. І далі: “Не вірте німецьким брехунам та їхнім націоналістичним підбрехачам – бандерівцям, мельниківцям, бульбівцям. Вони прагнуть манівцями загнати вас на віки вічні до німецької каторги на загибель... Ще не згладилися в пам’яті народів Галичини спогади про німецьке панування на галицьких землях в часи Австро-Угорщини. Ці спогади доповнює сьогоднішня дійсність – тимчасове панування гітлерівців на цих землях. За короткий час свого панування німці з допомогою німецько-українських націоналістів ліквідували державну цілісність українських земель. Вони віддали Буковину й південну частину України з містом Одесою, в рахунок плати за вірну службу Гітлеру, румунським боярам. Галичину ж приєднали до польського генерал-губернаторства. Решту українських земель було передано одному з департаментів “Розенбергівського міністерства” окупованих східних областей. Зв’язок між цими частинами України був найсуворіше заборонений. Цим самим гітлерівці та їхні наймити – українсько-німецькі націоналісти – потоптали споконвічну ідею і прагнення українського народу до возз’єднання в єдиній державі всіх українських земель, яке було здійснене тільки радянською владою”²³. Зміст таких листівок уособлював візир радянської пропаганди, яка, спотворюючи реалії, створювала паралельну історію. Найбільш хибною є думка про те, що Організація українських націоналістів, особливо його бандерівське крило та УПА, були союзниками Райху. Подив викликають твердження про ліквідацію націоналістами української державності, особливо у світлі “Акта проголошення Української держави” членами ОУН у Львові від 30 червня 1941 р. Гучні заяви щодо втілення одвічного бажання українців об’єднатися в єдину державу, які вдало були використані радянським урядом під час загарбницьких кампаній у Польщі 1939 р. та Румунії в 1940 р., були не більше, ніж популізмом, адже такі етнічні землі, як

Лемківщина, Холмщина, Надсяння, Підляшшя, залишилися поза межами УРСР.

На протигагу радянським газетярм дивізійники СС “Галичина” видавали листівки “До українських братів у Червоній армії”, які закликали до боротьби проти більшовизму: “Звертаємося до Вас сьогодні так, як 30 років тому, на початку Першої світової війни, зверталися до Вас Українські січові Стрільці з Галичини. Ми беремося відновити славу наших батьків і виступаємо знову зо зброєю в руці проти нашого давнього ворога... Переходить до нас! – коли б не мали сьогодні запевнення німецької влади, що вже великі помилки з перед 2-х і 3-х літ не повторяться більше. Тепер, маючи це запевнення, ми щиро кличемо Вас: Переходить до нас! Ми хочемо звільнити нашу батьківщину від її страшного московсько-большевицького ворога... Роздумайте, де Ваше місце: з нами, Вашими братами, чи з большевиками-комуністами? Розміркуйте, що Вам робити: чи з нами під жовто-блакитними прапорами гнати лютого ворога з нашої батьківщини і будувати свобідну нову сім'ю в Україні, чи, навпаки, під червоними прапорами закріплювати колхозну неволю, що її ворог називає червоним раєм. Вибирайте: з нами, вашими українськими братами за свобідну Україну, чи з найлютішим ворогом України проти нас? Ми знаємо: ви прийдете до нас, і ми привітаємо Вас, як найдорожчих і рідних братів, нашим привітом: Слава Україні!”²⁴. Як бачимо, ці тези не позбавлені ілюзією стосовно долі України у складі Райху.

Багатонаціональна аудиторія читачів вимагала випуску газет рідною мовою, у яких було б звернуто увагу на ментальність та національні традиції, тому перед політорганми постало завдання охопити всі категорії військовослужбовців різних національностей. Зважаючи на цю потребу, газета “За честь Батьківщини” двічі на тиждень у напівстандартному форматі на чотирьох шпальтах виходила узбецькою, казахською, башкирською та татарською мовами по 2 тис. примірників кожною²⁵. Спочатку тираж таких видань коливався від 5 тис. до 8 тис. примірників, згодом його почали корегувати, відповідно до норм – одна газета на 5 або 10 осіб²⁶. Отже, у військах 1-го Українського фронту, не беручи до уваги українців, росіян та білорусів, можна виокремити відносно значний відсоток представників татарської, казахської, узбецької та башкирської національностей.

Функціонування часописів 1-го Українського фронту відповідно до вимог – як керівництва країни, так і читачів, здійснювало політуправління фронту на чолі з генерал-майором С. С. Шатіловим, а з 20.10.1944 р. і до моменту розформування фронту – генерал-майором П.В. Ящечкіним. За їхнього безпосереднього сприяння постійно проводилися наради редакторів червоноармійських газет та фронтових кореспондентів, на яких скеровувалася робота військових видань різних

рівнів. Зокрема, 29 травня 1944 р. відбулася зустріч військкорів та читачів газет 1-го Українського фронту, участь у якій узяло близько 100 осіб, серед яких – Герої Радянського Союзу С. О. Борзенко, Б. Садиков та А. Калієв. З 18 до 20 липня 1944 р. відбулася нарада редакторів червоноармійських газет, на якій виступали А. С. Малишко, Т. Р. Одутько та інші²⁷.

Постійним учасником таких зустрічей був військовий кореспондент політуправління 1-го Українського фронту від газети “Комуніст” (“Радянська Україна”), майбутній лауреат Шевченківської премії А. В. Головка. Він був серед першої групи українських письменників, яка за дорученням ЦК КП(б)У 25 червня 1941 р. виїхала в розпорядження Південно-Західного фронту. Письменник друкувався в часописі 1-го Українського фронту “За честь Батьківщини”, газетах “Правда”, “Література і мистецтво”, “Зоря Полтавщини”. 19 вересня 1943 р. під с. Великі Сорочинці зазнав поранення в голову. Нагороджений орденом Червоної Зірки, медалями “За оборону Києва”, “За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 рр.”²⁸. Спілка письменників України встановила щорічну літературну премію ім. А. Головка за найкращий роман року. Разом із А. В. Головком у політуправлінні 1-го Українського фронту працювали відомий український поет, письменник та військовий журналіст П.О. Дорошко, військкор Радіотелеграфного агентства України (РАТАУ) М. П. Костенко, редактор фронтового відділення Військового видавництва НКО СРСР Ю. Г. Костюк, військкор газети “Комсомольська правда” В. Г. Лясковський, військкор газети “Сталінський сокіл” Н.С. Рибак та інші.

Беручи до уваги ротацію військових формувань, можна помітити, що в різний час при політвідділах з’єднань, що входили до складу 1-го Українського фронту, видавалися газети: 1-ї гвардійської армії – “Советский воин”, “Боевой товарищ”, “За нашу победу” (редактори Т. І. Антропов, Л. М. Терещенко, М. С. Філіппов, М. Б. Кіперман, В. М. Сінагов); 3-ї гвардійської армії – “Боевой товарищ” (редактори М. С. Філіппов, С. С. Заволженський); 5-ї гвардійської армії – “Патриот Родины” (редактори П. П. Дмитрієв, П. Ф. Саленко); 6-ї армії – “Звезда Советов”, “Боевая красноармейская”, “Боевая тревога”, “На разгром врага” (редактори Г. І. Шатерник, М. І. Рожков, М. М. Рамзін, І. М. Волков); 13-ї армії – “За Советскую Родину”, “Сын Родины” (редактори Г. Я. Нікітін та З. І. Іцков); 18-ї армії – “Знамя Родины” (редактори А. Д. Кізілов, В. І. Верховський); 21-ї армії – “Боевой натиск” (редактори П. П. Яхлаков, А. П. Карбовський); 27-ї армії – “Боевой удар”, “Врага на штык”, “Мужество” (редактори М. С. Кассін, Є. Є. Поповкін, Я. М. Ушеренко); 28-ї армії – “Защитник Отечества”, “Сталинский удар”, “Красное знамя” (редактори М. С. Потапов, З. І. Кірюшов, М. Б. Телешевський); 31-ї армії – “На врага” (редактори І. Л. Альтман,

М. М. Ерліх, Я. М. Фоменко, І. В. Лебедєв); 38-ї армії – “Сталинское знамя”, “За счастье Родины” (редактори С. І. Жуков, О. М. Кочкуров); 40-ї армії – “За Победу” (редактори А. М. Чічкін, М. С. Кассін); 47-ї армії – “За Отечество”, “Фронтовик” (редактори А. І. Беліков, М. М. Курочкін, А. І. Чурносів); 52-ї армії – “За счастье народа”, “Боевая красноармейская” (редактори І. Ф. Сербиченко, М. М. Кольцов, В. А. Бобилев), 59-ї армії – “На разгром врага” (редактори П. А. Гулін, А. М. Ацаркін, С. А. Прокоф’єв, А. М. Рогожин); 60-ї армії – “Армейская правда” (редактор В. К. Авдюшин); 3-ї гвардійської танкової армії – “Во славу Родины” (редактори А. Ф. Гребенюк, М. А. Усов); 4-ї гвардійської танкової армії – “Вперед на врага” (редактор В. Є. Федотов); 1-ї танкової армії – “Сталинское знамя” (редактор С. І. Жуков); 2-ї танкової армії – “Ленинское знамя” (редактор І. Н. Греков); 4-ї танкової армії – “Сталинский удар” (редактор З. І. Кірюшин); 6-ї танкової армії – “Защитник Родины” (редактор І. П. Козлов); 2-ї повітряної армії – “Крылья Победы” (редактори К. К. Мозжухін, І. Ф. Шипілов); 8-ї повітряної армії – “Сталинский воин” (редактори М. В. Марина, Л. Т. Садовський)²⁹.

До періодики 1-го Українського фронту входили також видання: “Бей врага” – червоноармійська газета 10-го корпусу ППО, “Боевое знамя” – червоноармійська газета 218-ї стрілецької дивізії, 47-ї армії; “В бой за Родину” – червоноармійська газета 955-го стрілецького полку, 309-ї стрілецької дивізії, 40-ї армії; “В бой за Родину” – червоноармійська газета 74-ї стрілецької дивізії, 38-ї та 40-ї армій; “За победу” – червоноармійська газета 162-ї стрілецької дивізії, 13-ї армії; “В бой за Родину” – червоноармійська газета 99-ї стрілецької дивізії, 1-ї гвардійської армії, “Вперед за Родину” – 285-ї стрілецької дивізії, 21-ї армії, “Вперед за Родину” – 337-ї стрілецької дивізії, 27-ї та 40-ї армій; “За Родину” – червоноармійська газета 88-ї стрілецької дивізії; “Звезда Советов” – червоноармійська газета 6-ї гвардійської стрілецької дивізії, 13-ї армії; “На разгром врага” – газета залізничних військ; “Патриот Родины” – червоноармійська газета 70-ї гвардійської стрілецької дивізії, 38-ї армії; “Сталинский удар” – червоноармійська газета 237-ї стрілецької дивізії, 1-ї гвардійської, 38-ї та 40-ї армій; “Сталинец” – газета 25-го танкового корпусу та інші.

У різний час дописувачами цих видань стали такі українські радянські поети та письменники, як: О. М. Батров, Ю. Д. Бедзик, З. Я. Біленко, Ю. О. Буряківський, Л. М. Вишеславський, Г. А. В’язовський, В. І. Глотов, С. М. Гордєєв, Є. М. Долман, І. М. Дузь, С. М. Журахович, Я. І. Захаров, С. І. Івченко, П. П. Клименко, М. О. Ледянко, В. А. Лісняк, О. Д. Моторний, А. Є. Пашко, І. О. Плахтін, Д. Г. Сергієвич, Б. Є. Серман, С. М. Угрюмов (Сумний), І. Г. Тельман, П. В. Углярєнко, І. Ш. Фалікман, А. М. Хорунжий, П. М. Чичканов, Л. А. Юх-

від, В. Л. Юхимович та інші. Серед них на особливу увагу заслуговує Д. О. Луценко – літпрацівник газети 162-ї стрілецької дивізії “За перемогу”, в майбутньому – відомий поет-пісняр, заслужений діяч мистецтв УРСР, лауреат Шевченківської премії.

Крім періодичних видань, політуправління і політвідділи різних штаблів, починаючи зі взводів, організовували конкурси зі створення різноманітних стінгазет, про що регулярно повідомляли періодичні видання. У зв’язку із найважливішими подіями на фронтах видавалися також листівки, бойові листки, листки-одноденки, бюлетені тощо. Так, у січні 1944 р. перед наступом військ 1-го Українського фронту листівка зі зверненням Військової ради фронту була видана тиражем у 200 тис. примірників³⁰.

Як бачимо, до 1944 р. була сформована чітка структура періодики 1-го Українського фронту, яка відзначалася, з одного боку, підпорядкованістю центральній системі військової преси СРСР із її набором стандартних рубрик, що відповідали інтересам представників усіх республік СРСР, а з другого – враховувала національний менталітет і мовний чинник.

Кількість найменувань та тираж газет знаходилися в постійній динаміці, оскільки залежали від багатьох чинників: становища на фронті та кількості військ, які входили до складу фронту; специфіки військ (у ході війни відповідно до наповнення Червоної армії авіацією, танками й артилерією росла мережа газет у цих частинах); переформування та передачі певної частини до складу іншого фронту тощо.

Важливими чинниками, які впливали на роботу газет 1-го Українського фронту, були національно-визвольний рух ОУН-УПА та протистояння дивізії СС “Галичина”, що спонукали до пошуків нових пропагандистських прийомів, спрямованих насамперед на військовослужбовців українського походження.

Виконання цього завдання лягло на плечі відомих українських майстрів літературного слова, кореспондентів газет 1-го Українського фронту, які своїми нарисами та оповідями, розміщеними на шпальтах газет, надавали цим виданням певної художньої естетичності.

Нарівні з постійною періодикою існувала також і система видань із разовим тиражем – від одного до кількох тисяч примірників, що випускалися на всіх структурних рівнях армії й були приурочені подіям, які стосувалися конкретного підрозділу або мали загальнофронтове значення.

---

¹ Жуков С. И. Фронтная печать в годы Великой Отечественной войны / [С. И. Жуков]. – М.: Изд-во Московского университета, 1968. – 388 с.; Сегеда С. П. Створення та розвиток української військової преси (XX – початок XXI століття): монографія. / [С. П. Сегеда]. – Рівне: Овід, 2012. – 504 с.; Пу-

мянцев Н. И. Журналистика в военной шинели / [Н. И. Румянцев]. // Военно-исторический журнал. – 2011. – № 6. – С. 25–26.

² *Попов Н. П., Горохов Н. А.* Советская печать в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 / [Н. П. Попов, Н. А. Горохов]. – М.: Воениздат, 1981. – С. 5.

³ О партийной и советской печати: сборник документов и материалов. – М.: Изд-во Правда, 1954. – С. 509.

⁴ *Попов Н. П., Горохов Н. А.* Советская печать в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 / [Н. П. Попов, Н. А. Горохов]. – М.: Воениздат, 1981. – С. 12.

⁵ Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1988): В 15-ти т. / [Ин-т Марксизма-Ленинизма при ЦК КПСС; Под общ. ред. А.Г. Егорова, К.М. Боголюбова]. – Т. 7: 1938–1945. – М.: Политиздат, 1985. – С. 232.

⁶ О партийной и советской печати, радиовещании и телевидении: сборник документов и материалов / [ред. кол.: А. З. Окропов, Б. П. Веревкин, А. И. Мельников]. – М.: Изд-во “Мысль”, 1972. – С. 215–216.

⁷ *Мігазутдінов А. Ф.* Значення фронтової преси у пропаганді серед воїнів бойових традицій у ході визволення України від німецько-фашистських загартників // Сторінки воєнної історії України. Збірник наукових статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2004. – Вип. 8. Част. 2. – С. 154.

⁸ “На кого должна быть рассчитана фронтовая газета” // Красная Звезда. – 1943. – 8 июля. – № 159.

⁹ *Жуков С. И.* Фронтовая печать в годы Великой Отечественной войны / [С. И. Жуков]. – М.: Изд-во Московского университета, 1968. – С. 6–7.

¹⁰ О партийной и советской печати, радиовещании и телевидении: сборник документов и материалов / [ред. кол.: А. З. Окропов, Б. П. Веревкин, А. И. Мельников]. – М.: Изд-во “Мысль”, 1972. – С. 207–208.

¹¹ *Полковенко В. В.* Українська радянська журналістика у Великій Вітчизняній війні. – К.: Видавниче об'єднання “Вища школа”, 1975. – С. 15.

¹² *Байрау Д.* Пропаганда как механизм агитации // Отечественная история. – М.: Наука – № 1. – Январь–февраль. – 2008. – С. 95.

¹³ Фронтові кореспонденти газети 1-го Українського фронту “За честь Батьківщини”. Світлина О. В. Ігнатович. – Фонди МКНМІВВВ. – КН-245519, 245533, 245535-245540. – Ф-6485, 6499, 6501-6506.

¹⁴ Электронный банк документов “Подвиг народа в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.” [электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://podvignaroda.mil.ru/?#id=18784600&tab=navDetailDocument>

¹⁵ Электронный банк документов “подвиг народа в великойотечественнойвойне 1941–1945 гг.” [электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://podvignaroda.mil.ru/?#id=150560994&tab=navDetailDocument>

¹⁶ *Байрау Д.* Пропаганда как механизм агитации // Отечественная история. – М.: Наука – № 1. – Январь–февраль. – 2008. – С. 95.

¹⁷ *Сегеда С. П.* Радянська військова преса на території України в роки Другої світової війни // Гілея. Науковий вісник. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, Українська Академія Наук, 2011. – Вип. 44 (№ 2). – С. 79.

¹⁸ *Жуков С. И.* Фронтовая печать в годы Великой Отечественной войны / [С. И. Жуков]. – М.: Изд-во Московского университета, 1968. – С. 10.

¹⁹ Там само. – С. 8.

²⁰ *Сегеда С. П.* Радянська військова преса на території України в роки Другої світової війни // Гілея. Науковий вісник. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, Українська Академія Наук, 2011. – Вип. 44 (№ 2). – С. 159.

²¹ Там само.

²² Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК у 2-х томах / [Голова В. І. Юрчук]. – Т. 2: 1941–1976. – К.: Політвидав України, 1977. – С. 78, 82.

²³ Дорогі брати і сестри. // Син України. – 1944. – 27 березня; Листівка “До населення Галичини” – Фонди Меморіального комплексу “Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років”. Книга надходження-16938. – Листівка-1156.

²⁴ Листівка “До українських братів у Червоній армії”. Науково-довідкова бібліотека ЦДІА у м. Києві. – № 716.

²⁵ *Жуков С. И.* Фронтовая печать в годы Великой Отечественной войны / [С. И. Жуков]. – М.: Изд-во Московского университета, 1968. – С. 8, 10.

²⁶ *Попов Н. П., Горохов Н. А.* Советская печать в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 / [Н. П. Попов, Н. А. Горохов]. – М.: Воениздат, 1981. – С. 31.

²⁷ На совещании военкором и читателей // За честь Родины. – 1944. – 30 мая. – № 129; Совещание редакторов красноармейских газет // За честь Родины. – 1944. – 20 июня. – № 148.

²⁸ 22 червня – 9 травня. Письменники України у Великій Вітчизняній: Бібліографічний довідник / [Редкол.: П. Воронько, О. Гончар, П. Загребельний, Ю. Збанацький, О. Левада, В. Собко, Б. Степанюк]. – К.: Рад. Письменник, 1980. – С. 77–78.

²⁹ *Попов Н. П., Горохов Н. А.* Советская печать в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 / [Н. П. Попов, Н. А. Горохов]. – М.: Воениздат, 1981. – С. 405–411.

³⁰ *Жуков С. И.* Фронтовая печать в годы Великой Отечественной войны / [С. И. Жуков]. – М.: Изд-во Московского университета, 1968. – С. 12.

Исследована история периодики 1-го Украинского фронта, особенностей ее существования. Установлен редакторский портфель газет. Представлены биографические данные корреспондентов.

Ключевые слова: газета; журнал; периодика; тираж; военкор; пропаганда; 1-й Украинский фронт; “За честь Родины”.

The article studies the history of periodicals of the 1st Ukrainian Front and features of its existence. Editorial portfolio of newspapers is established. There is posted biographical data of correspondents in the article.

Key words: the newspaper; the magazine; the Periodicals; the circulation; the war correspondent; the propaganda; the 1st Ukrainian Front; "For the honor of the motherland".